

ANETA ARKUSZEWSKA

ORCID: 0000-0003-1323-4490

Uniwersytet Rzeszowski

CHARAKTERYSTYKA UMOWY DOWODOWEJ — ZAGADNIENIA WYBRANE (CZĘŚĆ II)

Abstrakt: Opracowanie dotyczy nowej instytucji w polskim systemie prawa procesowego cywilnego — umowy dowodowej. Przeprowadzona w drugiej części charakterystyka ma na celu przybliżenie formy, w jakiej może być zawarta umowa dowodowa, a także weryfikacji takiej umowy przez sąd oraz jej konsekwencji prawnych. Badanie może umożliwić pełniejsze zrozumienie tejże instytucji, jednocześnie ułatwiając stronom zawieranie odpowiednich porozumień, a sądom dokonywanie ich trafniejszej oceny.

Słowa kluczowe: umowa dowodowa, postępowanie gospodarcze, postępowanie dowodowe

1. FORMA UMOWY DOWODOWEJ

Zgodnie z brzmieniem art. 458⁹ § 2 zd. 1 k.p.c. umowa dowodowa, w zależności od czasu jej zawarcia, może przybrać formę pisemną lub ustną. Aby umowa dowodowa zawarta przed procesem była ważna, wymaga sporządzenia w formie pisemnej, właściwej umowom cywilnoprawnym, nie musi natomiast czynić zadość wymaganiom przewidzianym dla pism procesowych. Do zachowania pisemnej formy czynności prawnej wystarcza złożenie własnoręcznego podpisu na dokumencie obejmującym treść oświadczenia woli. Aby doszło do zawarcia umowy, wystarcza wymiana dokumentów obejmujących treść oświadczeń woli, z których każdy jest podpisany przez jedną ze stron, lub dokumentów, z których każdy obejmuje treść oświadczenia woli jednej ze stron i jest przez nią podpisany (art. 78 k.c.). Należy przyjąć, że umowa dowodowa może również zostać zawarta w formie kwalifikowanej¹, czyli pisemnej z urzędowym poświadczeniem daty, pisemnej z urzędowym poświadczeniem podpisu lub w formie aktu notarialnego. Skutek w postaci dochowania zwykłej formy pisemnej wiąże się bowiem z powszechnie uznaną w doktrynie regułą zastępowalności form, według której

¹ E. Drozd *et al.*, [w:] *Prawo cywilne — część ogólna. System prawa prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, Warszawa 2019, Legalis, § 13.

wymóg zachowania formy pisemnej może zostać skutecznie zrealizowany przez sporządzenie pisma o wyższym stopniu sformalizowania.

W przepisie art. 458⁹ § 2 k.p.c. został wskazany rygor niezachowania formy takiej umowy, związany z rygorami przewidzianymi dla form czynności prawnych. Jeżeli ustawa zastrzega dla czynności prawnej formę pisemną, dokumentową albo elektroniczną, czynność dokonana bez zachowania tej formy jest nieważna tylko wtedy, gdy ustawa przewiduje rygor nieważności (art. 73 § 1 k.c.). Nieważność ta jest typowym przykładem wadliwości czynności prawnej prawa materialnego². Warto zauważyć, że wskazanie przez ustawodawcę rygoru niezachowania formy umowy dowodowej, eliminuje problemy związane z ustaleniem sankcji w sytuacji niezachowania właściwej formy, jak ma to miejsce w przypadku zawarcia innych umów procesowych, takich jak umowa prorogacyjna³ czy zapis na sąd polubowny⁴.

² A. Arkuszevska, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz do ustawy z 4.7.2019 r. o zmianie ustawy — Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw*, red. J. Gołaczyński, D. Szostek, Warszawa 2019, s. 339.

³ Por. A. Zieliński, K. Flaga-Gieruszyńska, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2019, Legalis, art. 46, nb 3; P. Biezuński, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz do zmian wprowadzonych ustawą z dnia 9 stycznia 2009 r. o zmianie ustawy — Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw*, Warszawa 2009, LEX, art. 46, uwaga 4; A. Cempura, A. Kasolik, *Metodyka sporządzania umów gospodarczych*, Warszawa 2017, LEX, rozdz. 4; postanowienie SN z dnia 17 grudnia 1971 roku, I CZ 166/71, Legalis 15894.

⁴ Poglądy, że zapis na sąd polubowny sporządzony bez zachowania wymogów formalnych dotknięty jest sankcją nieważności, prezentują: S. Dalka, *Sądownictwo polubowne w PRL*, Warszawa 1987, s. 58–59; T. Ereciński, K. Weitz, *Sąd arbitrażowy*, Warszawa 2008, s. 136–137; M. Tomaszewski, [w:] *System prawa handlowego*, t. 8. *Arbitraż handlowy*, red. A. Szumański, Warszawa 2010, s. 310; R. Kulski, *Charakter prawny umów procesowych*, „Państwo i Prawo” 2002, nr 1, s. 62; S. Hanausek, *Głosa do orzeczenia SN z 9.01.1969 r.*, I CZ 3/68, „Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych” 1971, nr 7–8, poz. 139; J. Łopuski, *Głosa do postanowienia SN z 9.01.1969 r.*, I CZ 92/67, „Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych” 1970, nr 5, s. 203; M. Dragun-Gertner, *Głosa do postanowienia SA w Gdańsku z 11.12.1996 r.*, I ACz 1007/96, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 1997, nr 7–8; postanowienie SN z dnia 9 stycznia 1969 roku, I CZ 3/68, OSNC 1970/5, poz. 79; postanowienie SN z dnia 17 grudnia 1971 roku, I CZ 166/71, Legalis 15894. Stanowisko, że naruszenie przepisów o formie zapisu nie pociąga za sobą jego nieważności, a jedynie bezskuteczność, zajmują: E. Wengerek, M. Tyczka, *Sądownictwo polubowne w handlu zagranicznym i międzynarodowym obrocie morskim*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1968, nr 6, s. 218; J. Jodłowski, *Orzecznictwo Sądu Najwyższego z zakresu międzynarodowego postępowania cywilnego (III). 1945–1969*, „Nowe Prawo” 1970, nr 9, s. 1328; M. Pazdan, *Bezskuteczność lub nieważność zapisu na sąd polubowny w prawie polskim*, [w:] *Międzynarodowy i krajowy arbitraż handlowy u progu XXI wieku. Księga pamiątkowa dedykowana doktorowi habilitowanemu Tadeuszowi Szurskiemu*, Warszawa 2008, s. 119; A.W. Wiśniewski, *Rozstrzyganie sporów korporacyjnych przez sądy polubowne w świetle nowej regulacji zdolności arbitrażowej sporów*, [w:] *Międzynarodowy...*, s. 451–454; A. Szumański, *Konkludentne przystąpienie do zapisu na sąd polubowny*, [w:] *Problemy prawa prywatnego międzynarodowego*, t. 11, red. M. Pazdan, Katowice 2012, s. 38; M. Aslanowicz, *Sąd polubowny (arbitrażowy). Komentarz do części piątej Kodeksu postępowania cywilnego*, Warszawa 2017, Legalis. Pogląd, że skutkiem niedochowania wymagań co do formy zapisu jest fakt, iż zapis taki nie istnieje, wyrażają: W. Broniewicz, *Postępowanie*

Nie ma przeszkód, aby umowa dowodowa została zawarta w formie elektronicznej, gdyż zgodnie z treścią art. 78¹ § 2 k.c. oświadczenie woli złożone w formie elektronicznej jest równoważne z oświadczeniem złożonym w formie pisemnej. Oznacza to, że kwalifikowany podpis elektroniczny ma skutek równoważny podpisowi własnoręcznemu (art. 25 ust. 2 rozporządzenia eIDAS⁵), czyli zastępuje on podpis własnoręczny⁶. Do zachowania elektronicznej formy czynności prawnej wystarczy złożenie oświadczenia woli w postaci elektronicznej i opatrzenie go kwalifikowanym podpisem elektronicznym (art. 78¹ § 1 k.c.). Oświadczenie woli wyrażone w takiej postaci jest złożone innej osobie z chwilą, gdy wprowadzono je do środka komunikacji elektronicznej w taki sposób, żeby osoba ta mogła zapoznać się z jego treścią (art. 61 § 2 k.c.)⁷. Podobnie jak w przypadku niezachowania formy pisemnej umowy dowodowej, również niezachowanie formy elektronicznej będzie skutkowało jej nieważnością.

Umowa dowodowa nie może natomiast zostać zawarta w formie dokumentowej ani w sposób konkludentny, w wyniku swoistego uznania przez stronę czynności⁸. Do zachowania dokumentowej formy czynności prawnej wystarczy złożenie oświadczenia woli w postaci dokumentu w sposób umożliwiający ustalenie osoby składającej oświadczenie (art. 77² k.c.), zaś dokumentem jest nośnik

cywilne w zarysie, Warszawa 2008, s. 69; K. Potrzebowski, W. Żywicki, *Sądownictwo polubowne. Komentarz dla potrzeb praktyki*, Warszawa 1961, s. 16; B. Dobrzański, [w:] B. Dobrzański, et al., *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1–2, Warszawa 1975, s. 976; R. Kulski, *Umowy procesowe w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2006, s. 269–270. W nowszej literaturze przewagę zaczyna zdobywać teza, że forma zapisu na sąd polubowny zastrzeżona jest wyłącznie dla celów dowodowych — Ł. Błaszczak, *Skarga o uchylenie wyroku sądu polubownego*, „Przegląd Sądowy” 2, 2005, s. 28 n.; B. Kaczmarek-Templin, *Kilka uwag o elektronicznej postaci umowy o arbitraż w kontekście przepisów regulujących formę zapisu na sąd polubowny*, „ADR. Arbitraż i Mediacja” 2010, nr 3, s. 21; B. Gessel-Kalinowska vel Kalisz, *Zastrzeżenie formy pisemnej dla umowy o arbitraż jako zastrzeżenie formy pisemnej dla celów dowodowych*, „Państwo i Prawo” 2015, nr 12, s. 81 n.; J. Fabian, *Czy klauzula arbitrażowa w konosamencie jest ważna? Glosa do postanowienia SN z 9.01.1969 r.*, I CZ 3/68, „Technika i Gospodarka Morska” 1969, nr 12, s. 550–551; A. Arkuszewska, *Informatyzacja postępowania arbitrażowego*, Warszawa 2019, s. 308.

⁵ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 910/2014 z dnia 23 lipca 2014 roku w sprawie identyfikacji elektronicznej i usług zaufania w odniesieniu do transakcji elektronicznych na rynku wewnętrznym oraz uchylające dyrektywę 1999/93/WE (Dz.Urz. L 257/73).

⁶ D. Szostek, [w:] *Informatyzacja postępowania cywilnego. Komentarz*, red. J. Gołaczyński, D. Szostek, s. 94; idem, *Wpływ rozporządzenia eIDAS i nowej definicji dokumentu na praktyczne aspekty elektronicznego poświadczania kopii dokumentu w znaczeniu znowelizowanego art. 97 prawa o notariacie*, „Rejent” 11, 2016, s. 34.

⁷ G. Stojek, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1. Część ogólna (art. 1–125), red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2018, LEX, art. 78¹, uwaga 16.

⁸ J. Gudowski, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Koszty sądowe w sprawach cywilnych. Dochodzenie roszczeń w postępowaniu grupowym. Przepisy przejściowe. Komentarz do zmian 2019*, t. 1 i 2, red. T. Zembruski, Warszawa 2019, s. 1134; Ł. Błaszczak, *Umowa dowodowa jako przykład nowej instytucji w kodeksie postępowania cywilnego (art. 458(9) k.p.c.)*, „Palestra” 2019, nr 11–12, s. 135.

informacji umożliwiające zapoznanie się z jej treścią (art. 77³ k.c.). Zgodnie z panującym w literaturze przedmiotu poglądem forma dokumentowa jest słabsza od zwykłej formy pisemnej i elektronicznej⁹, a więc nie może zastąpić tych dwu form czynności prawnej¹⁰.

Osoba niemogąca pisać może złożyć oświadczenie woli w formie pisemnej w ten sposób, że uczyni na dokumencie tuszowy odcisk palca, a obok tego odcisku osoba przez nią upoważniona wypisze jej imię i nazwisko oraz złoży swój podpis. Drugą możliwością jest to, że zamiast składającego oświadczenie podpisze się osoba przez niego upoważniona, a jej podpis będzie poświadczony przez notariusza, wójta (burmistrza, prezydenta miasta), starostę lub marszałka województwa z zaznaczeniem, że został złożony na życzenie osoby niemogącej pisać (art. 79 k.c.). Oczywiście przepis ten odnosi się tylko do złożenia oświadczenia w formie pisemnej, a nie elektronicznej, gdyż forma elektroniczna wymaga złożenia kwalifikowanego podpisu elektronicznego, którym jest zaawansowany podpis elektroniczny składany za pomocą kwalifikowanego urządzenia do składania podpisu elektronicznego i opierający się na kwalifikowanym certyfikacie podpisu elektronicznego (art. 3 pkt 12 rozporządzenia eIDAS).

Strony mogą zawrzeć umowę dowodową również ustnie przed sądem. Zwrot „ustnie przed sądem” wskazuje, że umowa taka sporządzana jest na posiedzeniu wyznaczonym na prowadzenie danej sprawy, a więc już po wszczęciu postępowania. Choć ustawodawca nie zawarł w treści art. 458⁹ § 2 k.p.c. stwierdzenia, że zawarcie ustnej umowy dowodowej wymaga wciągnięcia jej treści do protokołu sądowego¹¹, wydaje się, iż taka czynność jest jego logiczną konsekwencją, aby sąd i strony zapamiętały treść umowy, tym bardziej że ustawodawca nie ograniczył ilości zawieranych umów (por. art. 458⁹ § 2 zd. 2 k.p.c.)¹². Zawarcie umowy strony potwierdzają podpisem, a jeżeli jego złożenie nie jest możliwe, można zastąpić go stosowną wzmianką. Jakikolwiek wadliwość umowy ustnej, a szczególnie niesporządzenie protokołu albo brak podpisów stron, niejednoczesna obecność stron, niezgodność złożonych oświadczeń albo ich niedająca się wyłożyć niejasność, powodują — w zależności od rodzaju wadliwości — bezskuteczność lub nieważność umowy¹³. Skuteczne zawarcie umowy dowodowej jeszcze przed wytoczeniem powództwa jest uwarunkowane posiadaniem przez strony zdolności do czynności prawnych, natomiast po wszczęciu procesu — posiadaniem zdolności procesowej¹⁴.

⁹ D. Szostek [w:] *Informatyzacja postępowania...*, s. 50.

¹⁰ G. Stojek, *op. cit.*, art. 77², uwaga 2.

¹¹ Por. np. art. 223 § 1, art. 185 § 3, art. 1196 § 1 k.p.c.

¹² A. Arkuszewska, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, red. J. Gołaczyński, D. Szostek, s. 339–340; T. Szanciło, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Art. 1–505³⁹*, t. 1, red. T. Szanciło, Warszawa 2019, Legalis, art. 458⁹, nb 3.

¹³ Tak J. Gudowski *op. cit.*, s. 1134.

¹⁴ A. Arkuszewska, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, red. J. Gołaczyński, D. Szostek, s. 339.

2. WERYFIKACJA UMOWY DOWODOWEJ

Z uwagi na doniosłe skutki umowy dowodowej, podlega ona weryfikacji przez sąd (art. 458⁹ § 4 k.p.c.). Przepis ten wskazuje zakres kontroli dokonywanej przez sąd oraz termin podniesienia przez strony właściwego zarzutu.

Zakres kontroli dokonywany przez sąd sprowadza się do badania, czy umowa dowodowa nie jest nieważna lub bezskuteczna. Nieważność może być spowodowana przez: a) niewłaściwą formę umowy, gdy na etapie kontraktowania nie została zachowana jej forma pisemna lub elektroniczna; b) sporządzenie umowy przez osobę niemającą zdolności do czynności prawnych; c) zawarcie umowy pod warunkiem lub z zastrzeżeniem terminu; d) zawarcie umowy przez osobę w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli — co może dotyczyć w szczególności choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego, chociażby nawet przemijającego, zaburzenia czynności psychicznych lub sytuacji, gdy oświadczenie zostało złożone drugiej stronie dla pozorów, pod wpływem błędu (podstęp) lub groźby (art. 82–84, art. 86–87 k.c.); e) niezgodność umowy z prawem, z zasadami współżycia społecznego, a także sporządzenie jej w celu obejścia prawa (art. 58 k.c.). W literaturze wskazuje się, że taka kontrola jest nieodzowna również z tego powodu, że silniejsza strona umowy może — wykorzystując kontekst sytuacyjny, w tym zaufanie drugiej strony, jej słabszą pozycję i ignorowanie przez nią możliwości powstania sporu — nadużywać prawa lub je naruszać. W szczególności przedmiotem zarzutu może być naruszenie art. 5 k.c., jeśli zawarcie umowy zostało narzucone przez drugą stronę na przykład w zamówieniach publicznych, gdzie nie ma możliwości negocjowania postanowień umowy¹⁵. Niewykluczone są także umowy dowodowe fikcyjne, będące wynikiem zmywu, wymierzone w istocie przeciwko wymiarowi sprawiedliwości¹⁶. Łukasz Błaszczak przyjmuje, że umowa dowodowa może być uznana za bezskuteczną, jeżeli jej zawarcie nastąpiło bez należytego umocowania, gdy w jej treści znalazłby się zapis mówiący o wyłączeniu wszystkich dowodów w postępowaniu lub gdy została zawarta po uprawomocnieniu się wyroku. Z kolei utrata mocy prawnej przez niektóre postanowienia umowy dowodowej może nastąpić wówczas, gdy została zawarta umowa późniejsza, utrzymująca w mocy te postanowienia umowy wcześniejszej, które da się z nią pogodzić¹⁷.

Zgodnie z art. 458⁹ § 4 k.p.c. zarzut nieważności lub bezskuteczności umowy można podnieść najpóźniej na posiedzeniu, na którym powołano się na tę umowę, a jeśli uczyniono to w piśmie procesowym — najpóźniej w następnym piśmie procesowym albo na najbliższym posiedzeniu. Przyjęte zostały tu dwa terminy w zależności od tego, czy strony powołały się na wskazaną umowę na posiedzeniu

¹⁵ I. Gil, E. Marszałkowska-Krześ, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. E. Marszałkowska-Krześ, Warszawa 2020, Legalis, art. 458⁹, nb 9.

¹⁶ J. Gudowski, *op. cit.*, s. 1137; Ł. Błaszczak, *Umowa dowodowa...*, s. 153.

¹⁷ Ł. Błaszczak, *Umowa dowodowa...*, s. 153.

sądu, czy też w piśmie procesowym. W pierwszym wypadku zarzut wadliwości umowy można podnieść do zakończenia tego posiedzenia. Pojęcie „powołanie się” oznacza tutaj odwołanie się do czynności cywilnoprawnej, jaką jest umowa dowodowa¹⁸. Aby podnieść wskazany zarzut, nie jest potrzebne fizyczne przedstawienie takiej umowy, a wystarczy wskazanie, że taka umowa została między stronami zawarta i strona twierdzi, że jest ona nieważna lub bezskuteczna. W tej sytuacji oznacza to ustne zgłoszenie zarzutu nieważności lub braku skuteczności umowy na posiedzeniu. Oczywiście po podniesieniu tego zarzutu strona będzie zobligowana do przedstawienia danej umowy celem jej weryfikacji przez sąd. Natomiast jeśli powołano się na umowę w piśmie procesowym, strona wskazane zarzuty musi podnieść w kolejnym (następnym) piśmie procesowym lub też na najbliższym posiedzeniu sądowym.

Wskazane ograniczenie czasowe dotyczy wyłącznie samych stron, gdyż podniesienie przez stronę na późniejszym etapie zarzutu nieważności lub bezskuteczności będzie traktowane jako sprekludowane. Jest to ograniczenie dość restrykcyjne, nieprzewidujące żadnego wyjątku. Chroni ono porządek, a przede wszystkim ekonomię procesową. Założenie takie wynika z tego, że umowa dowodowa w znaczący sposób wpływa na kształt postępowania dowodowego, a ewentualne późniejsze zgłoszenie jej istnienia może znacznie opóźnić całe postępowanie¹⁹. Chodzi o to, by odmowa przeprowadzenia pewnego dowodu przez sąd — co zwykle stanie się impulsem do podejmowania przez jedną ze stron dalszych działań procesowych — nie była niweczona na skutek zakwestionowania umowy dowodowej²⁰. W takiej sytuacji nie jest również możliwe zastosowanie instytucji przywrócenia terminu dokonania czynności procesowej (art. 168 i następne k.p.c.)²¹. Taki wniosek strony należałoby potraktować jako niedopuszczalny²², zmierzający do przywrócenia fazy postępowania, nieoznaczony w jednostkach czasu, a wynikający z kolejności czynności i dynamiki procesu, co czyni dokonanie wnioskowanej czynności nieadekwatnym²³. W konsekwencji zgodnie z treścią art. 171 k.p.c. sąd powinien taki wniosek odrzucić. Warto zauważyć, że art. 171 k.p.c. nie może być podstawą

¹⁸ Por. wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Gdańsku z dnia 25 czerwca 2013 roku, I SA/Gd 493/13, LEX nr 1368576; wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Kielcach z dnia 31 marca 2011 roku, I SA/Ke 148/11, LEX nr 845986.

¹⁹ A. Arkuszevska, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, red. J. Gołaczyński, D. Szostek, s. 340.

²⁰ K. Górniak, *Umowy dowodowe w procesie cywilnym*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 4, 2019, s. 39.

²¹ Inaczej T. Szancilo, *op. cit.*, art. 458⁹, nb 6; T. Jamróz, P. Lewandowski, *Postępowanie cywilne po nowelizacji. Komentarz dla pełnomocników procesowych i sędziów*, red. B. Karolczyk, Warszawa 2020, LEX, pkt 69.

²² Por. postanowienie SN z dnia 3 kwietnia 1981 roku, IV PZ 19/81, LEX nr 8314.

²³ T. Żyznowski, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1. *Artykuły 1–366*, red. H. Dolecki, T. Wiśniewski, Warszawa 2013, LEX, komentarz do art. 171.

merytorycznej oceny zasadności wniosku o przywrócenie terminu, zwłaszcza pod kątem winy strony za uchybienie terminowi²⁴.

Jacek Gudowski przyjmuje, że umowa dowodowa zawierana ustnie przed sądem podlega kontroli jak ugoda sądowa, a więc przy zastosowaniu art. 203 § 4 w związku z art. 223 § 2 k.p.c. Jeżeli sąd uzna, że umowa byłaby sprzeczna z prawem lub z zasadami współżycia społecznego albo zmierzałaby do obejścia prawa, nie powinien dopuścić do jej zawarcia²⁵.

Jak już zauważono, czas zgłoszenia zarzutu uznania umowy dowodowej za nieważną lub bezskuteczną odnosi się wyłącznie do stron takiej czynności, natomiast sąd może z urzędu uwzględnić wskazane okoliczności²⁶. Założenie to jest kompatybilne z przyjętym mieszanym (dwoistym) charakterem umowy dowodowej, w której sąd z urzędu może brać pod uwagę nieważność danej czynności prawnej. Zatem nawet spóźnione podniesienie przez stronę zarzutu nieważności lub bezskuteczności umowy dowodowej nie pozbawia jej możliwości weryfikacji przez sąd.

3. SKUTECZNOŚĆ UMOWY DOWODOWEJ

Skuteczność umowy dowodowej uzależniona jest od tego, czy sąd nie uzna jej za nieważną lub bezskuteczną. Stwierdziwszy nieważność (bezskuteczność) umowy, sąd odmawia uznania jej mocy wywołania skutków procesowych i kontynuuje postępowanie dowodowe, tak jakby umowa dowodowa w ogóle nie istniała. W tym zakresie nie wydaje żadnego orzeczenia, a motywy swojej decyzji objaśnia ewentualnie w orzeczeniu kończącym postępowanie w sprawie²⁷. Podobnie powinien postąpić sąd w sytuacji uznania ustnej umowy dowodowej za niedopuszczalną. Jeżeli umowa dowodowa jest ważna i skuteczna, prowadzenie wyłączonych nią dowodów jest niedopuszczalne, co oznacza, że zgłoszony przez którąkolwiek ze stron wniosek dotyczący dowodu objętego wyłączeniem podlega pominięciu²⁸. Pomijając dowód, sąd powinien wydać odpowiednie postanowienie w tym zakresie (por. art. 235² § 2 k.p.c.), podlegające weryfikacji w trybie art. 380 k.p.c.²⁹ Oddaleniu podlegają także tak zwane zgodne wnioski dowodowe, strony nie mogą zatem uchylić się od zawartej skutecznie umowy przez zgłoszenie takiego wniosku, lecz muszą ewentualnie zawrzeć nową umowę lub rozwiązać zawartą³⁰. Przeprowadzenie dowodu objętego zakazem nie powoduje nieważności postępowania, lecz stanowi uchybienie procesowe, które może mieć wpływ na

²⁴ Por. postanowienie SN z dnia 25 listopada 2011 roku, II CZ 85/11, LEX nr 1147750.

²⁵ J. Gudowski, *op. cit.*, s. 1137.

²⁶ *Ibidem*; Ł. Błaszczak, *Umowa dowodowa...*, s. 154.

²⁷ J. Gudowski, *op. cit.*, s. 1137.

²⁸ Por. *Ibidem*, s. 1138.

²⁹ Por. T. Szanciło, *op. cit.*, art. 458⁹, nb 7.

³⁰ J. Gudowski, *op. cit.*, s. 1138.

wynik sprawy³¹, a tym samym może stanowić podstawę zarzutu procesowego. W razie stwierdzenia uchybienia sąd drugiej instancji powinien oprzeć się na materiale dowodowym z pominięciem tych dowodów i na ich podstawie dokonać subsumpcji, chyba że uzupełni materiał dowodowy³².

Ustawodawca wyraźnie wyłączył uprawnienie do powołania dowodów z urzędu (por. art. 232 zd. 2 k.p.c.) w przypadku dowodów wyłączonych umową dowodową (art. 458⁹ § 6 k.p.c.). Pierwotnie przepis ten wskazywał, że wyjątkowo sąd będzie mógł dopuścić dowód z urzędu, jeśli zobowiązywał go do tego przepis szczególny. W konsekwencji ustawodawca zrezygnował z niniejszego zapisu, co oznacza, że sąd nie ma uprawnień do dopuszczenia dowodu z urzędu, jeżeli dowód taki został wyłączony przez strony umową dowodową. Z przepisu wynika, że sąd nie dopuści z urzędu dowodu, który został wyłączony przez strony umową dowodową, co nie oznacza, że w ogóle nie może dopuścić takiego dowodu. Jeżeli umowa dowodowa nie wyłączyła danego dowodu, sąd może dopuścić taki dowód z urzędu, jednak sytuacja taka powinna być wyjątkowa i stosowana w minimalnym zakresie³³. W literaturze można spotkać pogląd, że rozwiązanie to stanowi pewien eksces, ponieważ dochodzi tym samym do przyznania umowie dowodowej znaczenia prawnego, które wykracza poza to, co wynika z zasad dyspozycyjności i kontrydiktoryjności. Strony uzyskują możliwość ograniczenia ustawowej kompetencji sądu (a nie swojej własnej) do dopuszczenia z urzędu dowodu niewskazanego przez stronę³⁴.

Należy zauważyć, że najistotniejszy w umowie dowodowej jest jej skutek w aspekcie celu postępowania dowodowego i postępowania przed sądem w ogóle, jednak jej skuteczność została w art. 458⁹ § 7 k.p.c. ograniczona. Ustawodawca przyjął, że jeżeli nie można przeprowadzić dowodów, które miałyby posłużyć do wykazania określonych faktów, sąd musi w jakiś inny sposób ustalić, czy te fakty miały miejsce. Sąd może to zrobić na podstawie twierdzeń stron, biorąc pod uwagę całokształt okoliczności sprawy. Oznacza to, że skuteczne wyłączenie dowodów przez strony nie zwalnia sądu z poczynienia ustaleń co do faktów, które miałyby być wykazane tymi dowodami³⁵. Jak wskazuje Andrzej Jakubecki, wyrażenie, że sąd ustala fakty „na podstawie twierdzeń stron”, nie oznacza, że w razie sprzeczności tych twierdzeń sąd może dowolnie przyjąć, której stronie przyznać rację. Nakaz wzięcia przy tym przez sąd pod rozwagę „całokształtu okoliczności sprawy” wyraźnie wskazuje jednak, że intencją ustawodawcy było właśnie wykreowania uznania sędziowskiego w tym zakresie³⁶. Łukasz Błaszczak podnosi, że termin „twierdzenia stron”

³¹ *Ibidem*.

³² T. Szanciło, *op. cit.*, art. 458⁹, nb 7; A. Jakubecki, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz do wybranych przepisów nowelizacji 2019*, red. A. Jakubecki, Warszawa 2019, LEX, komentarz do art. 458⁹, uwaga 10.

³³ A. Arkuszevska, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, red. J. Gołaczyński, D. Szostek, s. 340–341.

³⁴ A. Górniak, *op. cit.*, s. 39.

³⁵ T. Szanciło, *op. cit.*, art. 458⁹, nb 7.

³⁶ A. Jakubecki, *op. cit.*, komentarz do art. 458⁹, uwaga 11.

nie oznacza, że sąd będzie dopuszczał dowód z przesłuchania samych stron, lecz że będzie wyprowadzał wnioski na podstawie treści, jaką strony zamieściły w pismach procesowych, gdyż twierdzenia stron urzeczywistniają się w ramach pism procesowych, a nie w ramach samego dowodu z ich przesłuchania³⁷. Problem jednak w tym, że twierdzenia stron niepoparte dowodami są gołosłowne, a sądowi trudno będzie w tym wypadku oprzeć na nich rozstrzygnięcie³⁸. W literaturze pojawiły się poglądy, że jeżeli postanowienia umowy dowodowej uniemożliwiają sprawiedliwe osądzenie sprawy, a w szczególności prowadzą do pozbawienia organu procesowego możliwości pełnienia wymiaru sprawiedliwości, sąd powinien stwierdzić jej nieważność lub bezskuteczność, gdyż umowa taka jest nieważna (art. 58 k.c.)³⁹.

Ustawodawca w art. 458⁹ § 7 k.p.c. przyjął też, że jeśli sąd uzna, iż ścisłe udowodnienie wysokości żądania jest niemożliwe, nader utrudnione lub oczywiście niecelowe, może w wyroku zasądzić odpowiednią sumę według swej oceny, opartej na rozważeniu wszystkich okoliczności sprawy. Sformułowanie „ścisłe udowodnienie” należy rozumieć jako udowodnienie dokonane przy zastosowaniu ustanowionych w kodeksie reguł dowodowych, a więc na podstawie wszystkich dowodów (w tym wypadku dowodów niewyłączonych umową dowodową) mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy, po ich swobodnej i wszechstronnej ocenie na tle całokształtu zebranego materiału (art. 233 § 1 k.p.c.). Ścisłe udowodnienie jest niemożliwe albo nader utrudnione, gdy nie ma odpowiednich środków dowodowych zdalnych do ustalenia wysokości żądanej sumy lub gdy wprawdzie istnieją, ale są doraźnie albo trwale niedostępne, sięgnięcie do nich przekracza możliwości sądu lub też — ze względów prawnych lub faktycznych — niemożliwe jest ich przeprowadzenie lub wykorzystanie. Jednocześnie utrudnienie w udowodnieniu wysokości należności musi być szczególne, nadzwyczajne, niecodzienne i niepokonywane⁴⁰. Nowelizacją z 4 lipca 2019 roku poszerzono zakres zastosowania art. 322 k.p.c. na sprawy „oczywiście niecelowe”. Chodzi tu o sytuacje, w których postępowanie dowodowe służące jedynie ścisłemu ustaleniu wysokości żądania miałyby być na tyle długotrwałe albo kosztowne, że prowadziłyby do zbędnej zwłoki lub nadmiernych kosztów dla stron, oczywiście niewspółmiernych

³⁷ Ł. Błaszczak, *Umowa dowodowa...*, s. 159. Inaczej I. Gil, E. Marszałkowska-Krześ, *op. cit.*, art. 458⁹, nb 8 — przyjmują, że w takiej sytuacji sąd przeprowadza dowód z przesłuchania stron.

³⁸ M. Skory, *Charakter prawny tak zwanej umowy dowodowej z art. 458⁹ KPC*, „Przegląd Prawa i Administracji” 120, 2020, cz. 2, nr 3978, s. 517.

³⁹ J. Gudowski, *op. cit.*, s. 1138; A. Jakubecki, *op. cit.*, komentarz do art. 458⁹, uwaga 11; A. Borys, *Umowy dowodowe i ich praktyczne wykorzystanie w perspektywie projektowanych zmian Kodeksu postępowania cywilnego*, [w:] *Postępowanie cywilne — wprowadzone i projektowane zmiany 2019*, red. G. Jędrejek, S. Kotas, F. Manikowski, Warszawa 2019, LEX, pkt 3; M. Manowska, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, red. M. Manowska, Warszawa 2020, LEX, komentarz do art. 458⁹, uwaga 5.

⁴⁰ T. Ereciński, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 6. *Międzynarodowe postępowanie cywilne. Sąd polubowny (arbitrażowy)*, red. T. Ereciński, Warszawa 2017, LEX, komentarz do art. 322.

do uzyskanej w ten sposób dokładności. Zmiana ta powinna zaowocować uproszczeniem, przyspieszeniem i obniżeniem kosztów postępowania sądowego⁴¹.

Jacek Gudowski wskazuje, że przyjęte rozwiązanie, czyli możliwość zastosowania przez sąd art. 322 k.p.c., budzi poważne wątpliwości i w znacznym stopniu dyskredytuje sens oraz skuteczność umów dowodowych⁴², gdyż przepis ten daje podstawy do zastąpienia inicjatywy dowodowej stron (i odstąpienia od konieczności przeprowadzenia dowodów) sądowym szacunkiem, jeśli wysokość szkody jest sporna⁴³. Odpowiednie stosowanie tego przepisu oznacza, że w sprawie gospodarczej, w której zawarto umowę dowodową, sąd jest władny zasądzić odpowiednią sumę według swej oceny opartej na rozważeniu wszystkich okoliczności sprawy, choćby nie była to jedna ze spraw wymienionych w art. 322 k.p.c.⁴⁴ W myśl ugruntowanych w nauce oraz w judykaturze dyrektyw „odpowiedniego stosowania” prawa oznacza to, że przepisy te mogą mieć zastosowanie bez żadnych ograniczeń (wprost), z odpowiednimi modyfikacjami usprawiedliwionymi podobieństwami i odmiennościami stanu „podciąganego” pod dyspozycję stosowanego przepisu, albo nie mogą być stosowane w ogóle⁴⁵. Zatem przyjęte w tym przepisie odesłanie należy odnieść jedynie do drugiej części przepisu art. 322 k.p.c., umożliwiającego zasądzenie odpowiedniej sumy przez sąd, a nie do rodzaju spraw, które wymienienia wskazany przepis.

PODSUMOWANIE

Należy przyjąć, że umowa dowodowa jest nową, ale też specyficzną instytucją w postępowaniu cywilnym. Instytucja ta nie była wcześniej znana w systemie prawnym, a jej dopuszczalność przed nowelizacją z dnia 4 lipca 2019 roku budziła liczne kontrowersje w literaturze, dzieląc autorów na dwa obozy: tych, którzy dopuszczali możliwość jej stosowania pomimo braku wyraźnej normy prawnej w tym zakresie, oraz tych, którzy absolutnie taką możliwość wyłączali. Przez pojęcie „umowy dowodowej” należy rozumieć umowę zawieraną przez zgodnie objawioną wolę stron i dotyczącą postępowania przed sądem, odnoszącą wiążące skutki procesowe w postaci zobowiązania sądu do prowadzenia postępowania dowodowego według zasad ustalonych w umowie. Umowa dowodowa

⁴¹ Uzasadnienie do projektu ustawy z dnia 4 lipca 2019 roku, druk sejm. 3137, Sejm RP VIII kadencji, s. 175.

⁴² J. Gudowski, *op. cit.*, s. 1138.

⁴³ R. Kułski, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 3. *Komentarz do art. 425–729*, red. A. Marciniak, Warszawa 2020, komentarz do art. 458⁹, nb 10.

⁴⁴ A. Jakubecki, *op. cit.*, komentarz do art. 458⁹, uwaga 11; inaczej A. Zieliński, K. Flaga-Gieruszyńska [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, Warszawa 2022, Legalis, art. 458⁹ nb 8.

⁴⁵ Por. uchwały SN: z dnia 6 grudnia 2000 roku, III CZP 41/00, Legalis 48331 oraz z dnia 23 sierpnia 2006 roku, III CZP 56/06, Legalis 76221.

określona w treści art. 458⁹ § 1 k.p.c. jest umową nazwaną, gdyż przepis ten ma charakter definicyjny. Wskazaną umową strony mogą zawęzić możliwość dowodzenia poprzez wyłączenie dopuszczalności określonych dowodów w postępowaniu odrębnym w sprawie gospodarczej. Co istotne, brak jest czasowych ograniczeń zawarcia umowy dowodowej, gdyż może ona być zawiązana przed ewentualnym procesem (przed powstaniem sporu lub po jego powstaniu) albo już w toku danego postępowania (nawet przed sądem drugiej instancji). Ten ostatni rodzaj umowy może być zawarty przed sądem, jako tak zwana umowa instytucjonalna, lub poza nim, jako umowa kontraktowa, pozasądowa. Umową dowodową nie można wyłączyć wszystkich dowodów, a gdyby zaistniała taka sytuacja, umowę taką należy potraktować jako bezskuteczną. Poza tym umowa dowodowa może dotyczyć tylko stosunku kontraktowego, przy czym stosunek ten musi być „określony”, zaś w sytuacji powstania zbiegu różnych reżimów odpowiedzialności — na przykład odpowiedzialności *ex contractu* i *ex delicto*, umowa taka pozostaje w mocy. Dzieje się tak, ponieważ dla normy prawa procesowego, przewidującej spoczywający na sędzię obowiązek uwzględnienia umowy dowodowej, wystarczy, że roszczenie procesowe może być wywodzone ze stosunku umownego, a nie ma znaczenia, że może być ono wywodzone również z innych reżimów prawnych. Sama natura prawna umowy dowodowej budzi liczne kontrowersje, jednak analizując treść art. 458⁹ k.p.c., można zauważyć, że przenikają się tam elementy właściwe prawu procesowemu oraz materialnemu, co implikuje przyjęcie poglądu o mieszanym (dualistycznym) charakterze umowy dowodowej.

Umowa dowodowa, w zależności od czasu jej zawarcia, może przybrać formę pisemną, elektroniczną (z uwagi na równoważność złożonego oświadczenia woli w formie elektronicznej z formą pisemną) lub ustną. Ze względu na zasadę zastępowalności form, według której wymóg zachowania formy pisemnej może zostać skutecznie zrealizowany przez sporządzenie pisma o wyższym stopniu sformalizowania, umowa taka może być również zawarta w jednej z form kwalifikowanych. Umowa dowodowa zawarta przed sądem ustnie wymaga wciągnięcia jej treści do protokołu sądowego, podobnie jak ma to miejsce przy ugodzie sądowej. Nie może natomiast zostać zawarta w formie dokumentowej ani w sposób konkludentny.

Umowa dowodowa podlega weryfikacji przez sąd pod względem jej nieważności lub bezskuteczności, przy czym może to nastąpić na skutek zarzutu każdej ze stron (w określonym, nieprzywracanym terminie) lub też z urzędu. W konsekwencji, stwierdziwszy nieważność (bezskuteczność) umowy, sąd odmawia uznania jej mocy wywołania skutków procesowych i kontynuuje postępowanie dowodowe, tak jakby umowa dowodowa w ogóle nie istniała. Jeżeli umowa dowodowa jest ważna i skuteczna, prowadzenie wyłączonych nią dowodów jest niedopuszczalne, co oznacza, że zgłoszony przez którąkolwiek ze stron wniosek dotyczący dowodu objętego wyłączeniem podlega pominięciu. Sąd również nie może przeprowadzić wyłączonego umową dowodową dowodu z urzędu. Jednocześnie przyjęto dość kontrowersyjne rozwiązanie, że fakty, które miałyby zostać wykazane dowodami wy-

łączonymi przez umowę dowodową, sąd może ustalić na podstawie twierdzeń stron (czego nie należy utożsamiać z dowodem z przesłuchania stron), biorąc pod uwagę całokształt okoliczności sprawy. Jeżeli ścisłe udowodnienie wysokości żądania jest niemożliwe, nader utrudnione lub oczywiście niecelowe, sąd może w wyroku zasądzić odpowiednią sumę według swej oceny, opartej na rozważeniu wszystkich okoliczności sprawy.

CHARACTERISTICS OF THE EVIDENTIARY AGREEMENT: SELECTED ISSUES (PART II)

Summary

The study discusses a new institution in the Polish system of civil procedural law — the evidentiary agreement. The characterization in the second part of the article was carried out in order to present the form in which an evidentiary agreement may be concluded as well as the verification of such an agreement by the court and its legal consequences. The conducted research may allow for a more complete understanding of this institution, while at the same time making it easier both for the parties to conclude appropriate agreements and for the courts to make a more accurate assessment of them.

Keywords: evidentiary agreement, commercial proceedings, evidence proceedings

BIBLIOGRAFIA

- Arkuszevska A.M., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz do ustawy z 4.7.2019 r. o zmianie ustawy — Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw*, red. J. Gołaczyński, D. Szostek, Warszawa 2019.
- Arkuszevska A.M., *Informatyzacja postępowania arbitrażowego*, Warszawa 2019.
- Aslanowicz M., *Sąd polubowny (arbitrażowy). Komentarz do części piątej Kodeksu postępowania cywilnego*, Warszawa 2017, Legalis.
- Bekrycht T., *Analiza terminów „stosunek społeczny” a „stosunek prawny”*, „Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna” 4, 2015, nr 1.
- Biezuński P., *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz do zmian wprowadzonych ustawą z dnia 9 stycznia 2009 r. o zmianie ustawy — Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw*, Warszawa 2009, LEX.
- Błaszczak Ł., *Skarga o uchylenie wyroku sądu polubownego*, „Przegląd Sądowy” 2, 2005.
- Błaszczak Ł., *Umowa dowodowa jako przykład nowej instytucji w kodeksie postępowania cywilnego (art. 458(9) k.p.c.)*, „Palestra” 2019, nr 11–12.
- Borszowski P., *Elementy stosunku prawnego zobowiązania podatkowego*, Kraków 2004.
- Borys A., *Umowy dowodowe i ich praktyczne wykorzystanie w perspektywie projektowanych zmian Kodeksu postępowania cywilnego*, [w:] *Postępowanie cywilne — wprowadzone i projektowane zmiany 2019*, red. G. Jędrejek, S. Kotas, F. Manikowski, Warszawa 2019, LEX.
- Broniewicz W., *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 2008.
- Cempura A., Kasolik A., *Metodyka sporządzania umów gospodarczych*, Warszawa 2017, LEX.
- Dalka S., *Sądownictwo polubowne w PRL*, Warszawa 1987.

- Dobrzański B., [w:] B. Dobrzański, M. Lisiewski, Z. Resich, W. Siedlecki, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1–2, Warszawa 1975.
- Dolecki H., *Ciężar dowodu w polskim procesie cywilnym*, Warszawa 1998.
- Dragun-Gertner M., *Glosa do postanowienia SA w Gdańsku z 11.12.1996 r., I ACz 1007/96*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 1997, nr 7–8.
- Droz E., Czepita S., Kuniewicz Z., Radwański Z., Słotwiński S., [w:] *Prawo cywilne — część ogólna. System prawa prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, Warszawa 2019, Legalis.
- Ereciński T., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 6. *Międzynarodowe postępowanie cywilne. Sąd polubowny (arbitrażowy)*, red. T. Ereciński, Warszawa 2017, LEX.
- Ereciński T., Weitz K., *Sąd arbitrażowy*, Warszawa 2008.
- Fabian J., *Czy klauzula arbitrażowa w konosamencie jest ważna? Glosa do postanowienia SN z 9.01.1969 r., I CZ 3/68*, „Technika i Gospodarka Morska” 1969, nr 12.
- Gessel-Kalinowska vel Kalisz B., *Zastrzeżenie formy pisemnej dla umowy o arbitraż jako zastrzeżenie formy pisemnej dla celów dowodowych*, „Państwo i Prawo” 2015, nr 12.
- Gil I., Marszałkowska-Krześ E., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. E. Marszałkowska-Krześ, Warszawa 2020, Legalis.
- Górnjak K., *Umowy dowodowe w procesie cywilnym*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 4, 2019.
- Gudowski J., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Koszty sądowe w sprawach cywilnych. Dochodzenie roszczeń w postępowaniu grupowym. Przepisy przejściowe. Komentarz do zmian 2019*, t. 1 i 2, red. T. Zembrzusi, Warszawa 2019.
- Hanausek S., *Glosa do orzeczenia SN z 9.01.1969 r., I CZ 3/68*, „Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych” 1971, nr 7–8, poz. 139.
- Jakubecki A., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz do wybranych przepisów nowelizacji 2019*, red. A. Jakubecki, Warszawa 2019, LEX.
- Jamróz T., Lewandowski P., *Postępowanie cywilne po nowelizacji. Komentarz dla pełnomocników procesowych i sędziów*, red. B. Karolczyk, Warszawa 2020, LEX.
- Jodłowski J., *Orzecznictwo Sądu Najwyższego z zakresu międzynarodowego postępowania cywilnego (III). 1945–1969*, „Nowe Prawo” 1970, nr 9.
- Kaczmarek-Templin B., *Kilka uwag o elektronicznej postaci umowy o arbitraż w kontekście przepisów regulujących formę zapisu na sąd polubowny*, „ADR. Arbitraż i Mediacja” 2010, nr 3.
- Kulski R., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 3. *Komentarz do art. 425–729*, red. A. Marciniak, Warszawa 2020.
- Kulski R., *Charakter prawny umów procesowych*, „Państwo i Prawo” 2002, nr 1.
- Kulski R., *Umowy procesowe w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2006.
- Łopuski J., *Glosa do postanowienia SN z 9.01.1969 r., I CZ 92/67*, „Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych” 1970, nr 5.
- Manowska M., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, red. M. Manowska, Warszawa 2020, LEX.
- Pazdan M., *Bezskuteczność lub nieważność zapisu na sąd polubowny w prawie polskim*, [w:] *Międzynarodowy i krajowy arbitraż handlowy u progu XXI wieku. Księga pamiątkowa dedykowana doktorowi habilitowanemu Tadeuszowi Szurskiemu*, Warszawa 2008.
- Potrzebowski K., Żywicki W., *Sądownictwo polubowne. Komentarz dla potrzeb praktyki*, Warszawa 1961.
- Skory M., *Charakter prawny tak zwanej umowy dowodowej z art. 458⁹ KPC*, „Przegląd Prawa i Administracji” 120, 2020, cz. 2, nr 3978.
- Stojek G., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1. *Część ogólna (art. 1–125)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2018, LEX.
- Szancilo T., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Art. 1–505³⁹*, t. 1, red. T. Szancilo, Warszawa 2019, Legalis.

- Szostek D., [w:] *Informatyzacja postępowania cywilnego. Komentarz*, red. J. Gołaczyński, D. Szostek, Warszawa 2019, Legalis.
- Szostek D., *Wpływ rozporządzenia eIDAS i nowej definicji dokumentu na praktyczne aspekty elektronicznego poświadczenia kopii dokumentu w znaczeniu znowelizowanego art. 97 prawa o notariacie*, „Rejent” 11, 2016.
- Szumański M., *Konkludentne przystąpienie do zapisu na sąd polubowny*, [w:] *Problemy prawa prywatnego międzynarodowego*, t. 11, red. M. Pazdan, Katowice 2012.
- Tomaszewski M., [w:] *System prawa handlowego*, t. 8. *Arbitraż handlowy*, red. A. Szumański, Warszawa 2010.
- Wengerek E., Tyczka M., *Sądownictwo polubowne w handlu zagranicznym i międzynarodowym obrocie morskim*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1968, nr 6.
- Wiśniewski A.W., *Rozstrzyganie sporów korporacyjnych przez sądy polubowne w świetle nowej regulacji zdolności arbitrażowej sporów*, [w:] *Międzynarodowy i krajowy arbitraż handlowy u progu XXI wieku. Księga pamiątkowa dedykowana doktorowi habilitowanemu Tadeuszowi Szurskiemu*, Warszawa 2008.
- Zieliński A., Flaga-Gieruszyńska K., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2019, Legalis.
- Zieliński A., Flaga-Gieruszyńska K., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2022, Legalis.
- Żyznowski T., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1. *Artykuły 1–366*, red. H. Dolecki, T. Wiśniewski, Warszawa 2013, LEX.